

สุสาน และพื้นที่เมืองที่เปลี่ยนไป: สุสานในกรุงเทพมหานคร

Cemeteries and Changing Urban Areas: Cemeteries in Bangkok

วงศ์ธร สุขัคคานนท์ / Wongsathon Sukhaggonond ¹

Received: Feb. 28, 2024 Revised: Apr. 24, 2024 Accepted: Jun. 18, 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นการทบทวนแนวคิดและการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ 1) แนวคิดและแนวทางที่เกี่ยวข้องกับเรื่องสุสานและความเชื่อเรื่องของโลกหลังความตายที่สื่อสารผ่านพื้นที่สุสาน และ 2) ลักษณะของพื้นที่สุสานที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เมืองในกรุงเทพมหานคร ซึ่งปรากฏการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็ว ในปัจจุบันส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ซึ่งทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ มากมาย ทั้งปัญหาด้านคุณภาพชีวิตและการขาดแคลนพื้นที่สีเขียว ซึ่งไม่เพียงพอต่อความต้องการของจำนวนประชากรในเมืองที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้น โดยจากข้อมูลของสำนักสิ่งแวดล้อมกรุงเทพมหานคร ปี พ.ศ. 2566 กรุงเทพมหานครมีพื้นที่สีเขียวต่อประชากรอยู่ที่ 7.63 ตร.ม.ต่อคน ซึ่งต่ำกว่าเกณฑ์ที่องค์การอนามัยโลก (WHO) ระบุไว้ที่ 9 ตร.ม.ต่อคน ทั้งนี้เมื่อย้อนกลับไปในการพัฒนาของกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์พบว่าพื้นที่ป่าช้าหรือสุสานเป็นอีกหนึ่งพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง และการขยายตัวของเมืองเสมอ จึงเกิดประเด็นในการตั้งคำถามในการค้นคว้าและรวบรวมข้อมูล

¹วิทยาลัยนวัตกรรม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

¹College of Innovation, Thammasat University

ในประเด็นที่ว่าคนเป็นจะอยู่ร่วมกับคนตายตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของยุคสมัยได้อย่างไร

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับสุสาน 2) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สุสานในบริบทของเมือง และ 3) เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่ส่งผลกับรูปแบบของพื้นที่สุสานในกรุงเทพมหานคร

จากการทบทวนแนวคิดและศึกษางานที่มีความเกี่ยวข้องกับสุสานและการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สุสานพบว่าแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่สุสานยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากการขยายตัวของเมืองและความต้องการพื้นที่สีเขียวหรือพื้นที่สาธารณะของประชากรที่เพิ่มขึ้นอย่างมากในปัจจุบัน จากการทบทวนแนวคิดในการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่สุสานพบทั้งสิ้น 3 แนวทาง ได้แก่ 1) อนุรักษ์ในสภาพเดิม เพื่อรักษาเอกลักษณ์ และคุณค่าเดิมของพื้นที่ 2) พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์หรือพื้นที่การเรียนรู้วัฒนธรรม และ 3) พัฒนาเป็นพื้นที่สาธารณะให้แก่ชุมชนโดยรอบ จากการหยิบยกตัวอย่างกรณีศึกษาขึ้นมาพบว่า แนวทางการพัฒนาทั้ง 3 แนวทางนั้น สามารถใช้ในการระบุวิธีการได้อย่างชัดเจนถึงแม้จะเป็นบริบทที่แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง

คำสำคัญ: สุสาน พื้นที่เมือง การเปลี่ยนแปลง กรุงเทพมหานคร

Abstract

This article reviews concepts and studies related to various issues including: 1) concepts and approaches related to cemeteries and beliefs about the afterlife communicated through cemetery spaces and 2) characteristics of cemetery areas affected by urban changes in Bangkok, where rapid urban expansion has occurred. This rapid growth has led to changes in land use, resulting in various problems such as issues with quality of life and a shortage of green spaces that are insufficient to meet the needs of a

growing urban population. According to the data from the Bangkok Metropolitan Administration Environment Office in 2023, Bangkok has a green space per capita of 7.63 square meters per person. This is below the World Health Organization (WHO) standard of 9 square meters per person. Looking back at the development of Bangkok since the early Rattanakosin era, it is evident that burial grounds or cemeteries have continuously been affected by urban changes and expansion. This raised questions for research and data collection on how the living coexist with the dead amid the changes of the times.

This article has the following objectives: 1) to study the concepts and beliefs related to cemeteries, 2) to examine changes in cemetery areas within the urban context, and 3) to investigate how urban changes affect the characteristics of cemetery areas in Bangkok.

From the review of concepts and studies related to cemeteries and changes in cemetery areas, it is evident that the development of cemetery spaces continues to evolve due to urban expansion and the increasing demand for green spaces or public areas as the population grows. The review of conservation and development concepts for cemetery areas identifies three approaches: 1) preserving the original state to maintain the uniqueness and original value of the area, 2) developing the area into a museum or a cultural learning space, and 3) transforming it into a public space for the surrounding community. Case studies illustrate that all three development approaches can be clearly applied, even in entirely different contexts.

Keywords: cemetery, urban area, change, Bangkok

บทนำ

วัฒนธรรมหลังความตายหมายถึงกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสียชีวิตที่มนุษย์สร้างขึ้น โดยมีลักษณะหลากหลายซับซ้อน ซึ่งครอบคลุม วัตถุ ความเชื่อ จิตวิทยา คุณธรรมจริยธรรม ทั้งนี้วัฒนธรรมหลังความตายไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดของสังคมมนุษย์ แต่เกิดขึ้นผ่านการวิวัฒนาการทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน พร้อมกระบวนการพัฒนาของสังคม เมื่อวัฒนธรรมหลังความตายเกิดขึ้นจะมีลักษณะความเข้มแข็งมั่นคง ถึงแม้ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงก็จะใช้เวลานาน และบางครั้งอาจมีความขัดแย้งกับกระบวนการพัฒนาสังคม เพราะฉะนั้นจากการศึกษาวัฒนธรรมหลังความตายของสังคมนั้น จึงได้เกิดองค์ความรู้ต่าง ๆ เช่น การจินตนาการความคิดและวิวัฒนาการของสังคม สถานภาพวิถีชีวิตและเครือข่ายของชุมชนในสังคม สถานภาพวัฒนธรรมสังคม และโครงสร้างทางสังคม ดังนั้นวัฒนธรรมหลังความตายจึงได้ชื่อว่าเป็น “ฟอสซิลทางสังคม” ซึ่งได้รับความสนใจจากนักวิชาการทางสังคมศาสตร์เป็นอย่างมาก (He, 1995)

ส่วนหนึ่งจากหนังสือ เรื่อง ความตายกับการตาย มุมมองจากศาสนากับวิทยาศาสตร์ (โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์, 2549) กล่าวว่า โดยทั่วไปในสังคมความตายมักถูกสื่อความหมายในแง่ลบ ถือว่าเป็นเรื่องอัปมงคล เป็นสัญญาณของความสูญเสีย ความพลัดพรากและความเศร้าโศกเสียใจเป็นเรื่องที่ไม่พึงปรารถนาของผู้คน เราจึงมักหลีกเลี่ยงที่จะกล่าวถึงความตายกันตรง ๆ เพราะเชื่อว่าจะทำให้เกิดสิ่งที่ไม่ดีตามมา ดังนั้นการพูดถึงคำว่าตายตรง ๆ จึงดูเหมือนว่าจะไม่ส่งผลดีให้แก่ผู้พูด และยังไปทำร้ายจิตใจผู้ฟังมากเกินไป ความตายหรือคนตายมักจะถูกนึกถึงในแง่ลบอยู่เสมอ เพราะมีความเกี่ยวข้องกับความกลัวของคน กุศโลบายบางอย่างที่ส่งต่อกันมาตั้งแต่อดีต ส่งผลต่อความเชื่อของคนไทยมาจนปัจจุบัน จึงมีสถานที่หลายแห่งที่ติดอันดับสถานที่น่ากลัวหรือสถานที่อัปมงคล และหนึ่งในนั้นก็คือ สุสาน ถึงขนาดว่าที่ตั้งของสุสานยังไม่ควรอยู่ในที่ที่โดดเด่นจนเกินไป และควรจะอยู่ในที่ห่างไกลหรือลับตาคนมากที่สุด ทั้งนี้สุสานในไทยมีหลากหลายรูปแบบตามความเชื่อ ศาสนา

หรือชาติพันธุ์ ไม่ว่าจะเป็นฮวงซุ้ย สุสานของคนไทยเชื้อสายจีน หรือกุโบร์ ซึ่งเป็นสถานที่ฝังศพของมุสลิม

รูปแบบการขยายตัวของเมืองเป็นผลมาจากการกระบวนการกลายเป็นเมือง (Urbanisation) ที่นำปัจจัยทางด้านสังคมและเศรษฐกิจมาพิจารณา ทั้งนี้ การขยายตัวของเมืองอันเนื่องมาจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ความเจริญเติบโตทางด้านเศรษฐกิจของเมืองที่เกิดขึ้นเป็นผลทำให้เกิดความต้องการพื้นที่เพื่อรองรับการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ของประชากรในเมืองมากขึ้น การจัดการการใช้ที่ดินภายในเมืองให้เกิดความเหมาะสมและเกิดประโยชน์สูงสุดต่อเมืองจึงจำเป็นอย่างยิ่ง

การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของพื้นที่ในกรุงเทพมหานครส่งผลกระทบต่อรูปแบบการใช้ชีวิตของคนในชุมชน รวมไปถึงการประกอบพิธีศพที่ต้องสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่สุสาน ซึ่งการใช้พื้นที่ในเชิงพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับความตายไม่น่าอภิมยร์แก่คนทั่วไป อีกทั้งยังเป็นพื้นที่เร้นลับหรือห่างไกลจากพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ของเมือง จึงเกิดความสนใจในประเด็นที่ว่า คนเป็นจะอยู่ร่วมกับคนตายตามการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นของยุคสมัยได้อย่างไร

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาแนวความคิดเรื่องความเชื่อเกี่ยวกับสุสาน
2. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่สุสานในบริบทของเมือง
3. เพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่ส่งผลกับรูปแบบของพื้นที่สุสานในกรุงเทพมหานคร

นิยามศัพท์

พิธี (Ceremony) หมายถึง การกระทำที่ดำเนินการเป็นกลุ่ม โดยมีจุดมุ่งหมายให้คนมารวมกันในโอกาสพิเศษ ในพิธีจะมีการเฉลิมฉลองหรือการแสดงต่าง ๆ เช่น ดนตรี เต้นรำ ละคร กระบวนแห่ บางครั้งพิธีจะจัดขึ้นในกรณีเปลี่ยนผ่านของชีวิต เช่น การเกิด การสำเร็จการศึกษา การแต่งงาน

การเกษียณอายุ งานศพ นอกจากนี้พิธียังจัดขึ้นเพื่อฉลองเหตุการณ์สำคัญ เช่น พิธีบรมราชาภิเษก พิธีฉลองชัยชนะสงคราม (วรชัย ทองไทย, 2563)

พิธีกรรม (Ritual) หมายถึง การกระทำที่ดำเนินการคนเดียวหรือหลายคน ตามระเบียบแบบแผนทางศาสนา พิธีกรรมจะไม่มี การแสดงหรือ การเฉลิมฉลอง และไม่มี การประกาศแถลงการณ์หรือสาบาน แต่จะมีการบวงสรวง การล้างมลทิน การทำให้บริสุทธิ์แทน (วรชัย ทองไทย, 2563)

ป่าช้า หมายถึง สถานที่ใช้เผาศพหรือฝังศพ ป่าช้าเดิมที่เป็นการเลือกป่า ส่วนหนึ่งใช้เป็นที่เผาศพหรือฝังศพเป็นเฉพาะ ไม่จำเป็นจะต้องอยู่ในเขตวัด ถือกันว่าเป็นอาราม คือ สถานที่อย่างสวนสาธารณะ ส่วนคำว่า ช้าง ในที่นี้เป็นคำไทยมาแต่เดิม แปลว่า ชั่ว เลว ถ้าจะแปลคำ ป่าช้า ว่าหมายถึง ป่าชั่ว ป่าเลวก็สมควรแล้ว เพราะไม่มีใครต้องการเข้าไปอยู่ (พระยาอนุนานราชชน, 2531)

เมือง (Urban) หมายถึง การตั้งถิ่นฐานขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วย สิ่งปลูกสร้างถาวรอันได้แก่ อาคาร บ้านเรือน มีสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านสาธารณูปโภค เช่น ประปา ไฟฟ้า ถนน ฯลฯ เมืองจึงเป็นที่อยู่อาศัยของ พลเมืองจำนวนมาก มีความหนาแน่นของประชากรอยู่ในระดับสูง ประกอบไปด้วย ประชากรที่ต่างเพศ ต่างวัย ต่างสถานภาพอาชีพ พื้นฐานของประชากรเมือง ไม่ใช่เกษตรกร เมืองจะมีระบบการบริหารและการปกครองเป็นของตนเองและ ยังเป็นศูนย์รวมของขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ อีกด้วย (วิไล วงศ์สิบชาติ, 2535)

พิธีและแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสุสาน

แนวคิดเรื่องพิธีกรรมการฝังศพ มีนักวิชาการหลายท่านได้ศึกษาไว้ โดยเสฐียรโกเศศ พระยาอนุนานราชชน (2531) เสนอแนวคิดว่ามีมนุษย์ สมัยดึกดำบรรพ์ยังไม่เข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ทางธรรมชาติ และเชื่อว่า ธรรมชาติมีอำนาจลึกลับสามารถทำร้ายคนได้ จึงส่งผลให้เกิดความกลัว โดยเฉพาะเมื่อเห็นคนในครอบครัวของตนเองตายและไม่รู้สาเหตุของการตาย ทำให้เกิดความกลัว ความกลัวนี้เองที่อาจเป็นสาเหตุทำให้เกิดพิธีกรรม

การฝังศพขึ้นมา ประโยชน์อีกทางหนึ่ง คือ เพื่อให้ศพถูกรบกวนจากสัตว์
 ฆาตศพที่เน่าเหม็นไม่รบกวนคนที่มีชีวิตอยู่ อีกทั้งการปลงศพนั้นยังเกิดขึ้น
 เพื่อแสดงความอาลัยรักต่อผู้ที่เสียชีวิต ส่วนการศึกษาของชัยพร พิบูลศิริ
 (2512) สันนิษฐานว่า สถานที่ฝังศพแรกเริ่มของคนสมัยก่อนประวัติศาสตร์
 มักพบในถ้ำหรือเพิงผานั้นก็เพื่อให้ตนอยู่ในที่ที่มีความปลอดภัยจากสิ่งต่าง ๆ
 และเชื่อว่าสถานที่ดังกล่าวเป็นที่เชื่อมต่อระหว่างพื้นผิวโลกกับใต้ดิน ดังนั้น
 การฝังศพไว้ในถ้ำจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนตายสามารถไปอยู่ในโลกอื่นได้
 อย่างไรก็ตามแนวคิดของนักวิชาการชาวต่างชาติอาจมีความแตกต่างกัน
 ออกไป ดังที่ อาร์เธอร์ แซกซ์ (Arthur Saxe) เสนอแนวคิดวา พิธีกรรมการฝังศพ
 เป็นการแสดงออกถึงตัวตนและสถานภาพทางสังคมในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่
 ของผู้ตาย (เวียงคำ ขวนอุดม, 2545)

พิธีศพของมนุษย์เกิดขึ้นบนแนวคิดของโลกหลังความตายเพราะ
 ความไม่เข้าใจในพลังของธรรมชาติ ตลอดจนสภาพจิตใจของญาติสนิท
 มิตรสหายที่ยังมีชีวิตอยู่ ความเสียใจที่เกิดจากความรักใคร่ผูกพัน ส่วนหนึ่ง
 เป็นเรื่องของวิวัฒนาการที่สร้างความรู้สึกรู้ขึ้นมา เพื่อทำให้เกิดความหวงแหน
 อยากปกป้องรักษาญาติและพวกพ้องของตน ทั้งนี้พิธีศพของมนุษย์ตั้งแต่
 สมัยก่อนประวัติศาสตร์ สามารถแบ่งได้ 2 รูปแบบ คือ

1. การฝังศพ

พิธีการฝังศพมักจะฝังข้าวของเครื่องใช้ของผู้วายชนม์ลงไปด้วย
 เป็นความเชื่อว่าผู้วายชนม์สามารถนำไปใช้ในโลกลงหน้าได้ พบมากในสังคม
 เกษตรกรรม เนื่องจากการฝังศพเป็นการสร้างวัฒนธรรมให้ลูกหลานต้องดูแล
 ที่ดินเพื่อให้ลูกหลานอยู่ติดที่ไม่หนีไปไหน ในประเทศไทยมีหลุมฝังศพที่เก่าแก่
 มากที่สุด คือ หลุมศพที่แหล่งโบราณคดีบ้านเชียง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็น
 แหล่งมรดกโลกอายุเก่าแก่ถึง 5,600 ปี สังคมที่อยู่ติดที่เอื้อให้เกิดการพัฒนา
 ต่อเนื่องจนเกิดเป็นแหล่งอารยธรรม อีกทั้งหลุมศพก็สามารถได้รับการพัฒนา
 จนกลายเป็นสิ่งก่อสร้างที่ยิ่งใหญ่ได้ เช่น พีระมิดในประเทศอียิปต์ สุสาน
 จักรพรรดิฉินที่ 1 ในประเทศจีน ฯลฯ รวมถึงแนวคิดเกี่ยวกับโลกลงหน้า ทำให้

บางอารยธรรมมีความพยายามถนอมศพด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังการทำมัมมี่ในประเทศอียิปต์ ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญในการฝังศพ อีกทั้งเป็นการสร้างวัฒนธรรมให้ลูกหลานต้องดูแลหลุมศพ เพื่อให้ลูกหลานอยู่ติดที่ประชากรจะได้ไม่เคลื่อนย้ายไปไหน ทำให้สามารถสืบสาแหรกวงศ์ตระกูลได้ต่อเนื่องยาวนาน ดังวัฒนธรรมขงจื๊อในประเทศจีน และระบบพีวดัลในทวีปยุโรป

2. การเผาศพ

วิธีการเผาศพนี้สืบเนื่องมาจากสมัยก่อนประวัติศาสตร์ มนุษย์ยำเกรงต่อพลังธรรมชาติและยกให้เป็นเทพเจ้าหนึ่งในบรรดาสิ่งที่มนุษย์บูชา และให้ความสำคัญมาก คือ ไฟเนื่องจากในอดีตมนุษย์เชื่อว่าไฟเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประทานมาให้ การเผาศพพบได้มากในหมู่ชนเผ่าเร่ร่อนเดิม เช่น พวกชนเผ่าที่พูดภาษาตระกูลอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) ในแถบทวีปเอเชียกลางเมื่อประมาณ 3,500 ปีที่แล้วที่อพยพย้ายถิ่นไปเรื่อยและเป็นพวกที่นิยมลัทธิบูชาไฟ ซึ่งต่อมาได้อพยพออกไปทางยุโรปและอินเดีย จึงได้ชื่อว่าอินโด-ยูโรเปียน (Indo-European) โดยกลุ่มคนที่สืบเชื้อสายต่อมา และยังคงนิยมการเผาศพดังโรมัน กรีกโบราณ และอารยันอินเดีย

ส่วนการจัดงานศพของคนไทย สังคมไทยสมัยก่อนนิยมการฝังและการเผาเช่นกัน การฝังศพมักใช้กับศพไร้ญาติหรือไม่มีผู้จัดการพิธีศพ โดยนำศพไปฝังหรือหึ่งตามป่าช้า แต่โดยทั่วไปมักจะมีการเผาศพตามคติพุทธที่คนไทยรับมานั่นเอง อย่างไรก็ตามพิธีการเผาศพของคนไทยนั้นแตกต่างจากประเทศอินเดีย เนื่องจากได้ผสมผสานกับการนับถือผีพื้นเมืองต่าง ๆ โดยเฉพาะผีบรรพชน ดังนั้นการจัดงานศพของคนไทย จึงมีการเก็บอัฐิของบรรพชนไว้บูชาแล้วลอยแต่ถ้ากระดูกลงสู่แหล่งน้ำหรือแม่น้ำ (พิธีลอยอังคาร) นอกจากนี้ในงานศพจะมีการจัดงานรีนเร็ง มีมหรสพสนุกสนาน สืบเนื่องมาจากศาสนาผีดังเดิมกล่าวคือ แม้คนจะตายแต่ขวัญไม่ตาย ขวัญออกจากร่างไปแล้วหลงทางกลับไม่ได้ จึงต้องจัดงานมหรสพรีนเร็ง เพื่อให้ขวัญได้ยินจะได้กลับมาถูกการจัดงานแบบนี้มีในงานพระราชพิธีจนถึงงานศพของคนทั่วไป ดังนั้นจึงอาจพบเห็นการจัดงานรีนเร็งในวัด เพราะเป็นการพบกันของศาสนาพุทธกับ

ศาสนาผี ซึ่งในอดีตวัดไม่มีเมรุเผาศพอย่างทุกวันนี้ ในสมัยพุทธกาลวัด คือ อารามที่พำนักและกระทำสังฆกรรมของสงฆ์ ในสังคมไทยก็เช่นกัน ไม่มีเมรุถาวรในกำแพงพระนคร ศพสามัญชนต้องออกไปทางประตูผีแล้วเผาศพนอกกำแพง ผู้ดีหรือผู้มีฐานะก็อาจทำเมรุเป็นครั้งคราวไป ส่วนคนทั่วไปจะเผาศพบนกองฟอนเพราะคำว่า “ฟอน” ตามราชบัณฑิตยสถาน 2556 หมายถึง “ที่ไหม้เป็นขี้เถ้า” โดยการทำกองฟอนเพื่อเผาศพนั้นจะมีการนำไม้มาเรียงกันเป็นชั้น ๆ ฟอนไม้มีความยาวประมาณวาเศษ ๆ มีขนาดเท่ากับลำขา วิธีการ คือนำไม้ขนาดเท่าลำแขนมาหนุนขวางก่อนวางไม้ฟอนยาวเป็นชั้น ๆ เพื่อให้อากาศถ่ายเทได้ดีไม่แน่นจนเกินไป มิเช่นนั้นจะทำให้ไฟดับ

สุสาน สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับความตาย

สุสานเป็นสถานที่ฝังศพ เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และสงบเงียบสำหรับการรำลึกถึงและการไตร่ตรอง สุสานเป็นสถานที่พักผ่อนสุดท้ายของผู้เสียชีวิต การออกแบบและการจัดวางอาจแตกต่างกันไปตามปัจจัยทางวัฒนธรรม ศาสนา และประวัติศาสตร์ การแบ่งประเภทของสุสานตามแนวคิดของตะวันตก สุสานยุคแรก ๆ นั้นเป็นสุสานซึ่งเต็มไปด้วยรวดเร็วและแสดงเพียงตำแหน่งป้ายฝังศพอย่างชัดเจน สุสานในเมืองหลายแห่งจึงมีลักษณะเฉพาะ คือ การฝังศพหลายครั้งในหลุมศพเดียวกัน การฝังศพหลายครั้งเป็นผลมาจากขนาดที่จำกัดของพื้นที่สุสานในเมือง ซึ่งไม่สามารถขยายได้โดยง่าย เนื่องจากการพัฒนาอาคารที่อยู่ติดกันไม่ใช่เรื่องแปลกที่สุสานในเมืองจะเริ่มเพิ่มดินบนยอดสุสาน เพื่อสร้างพื้นที่ฝังศพใหม่ สุสานในเมืองพัฒนาเมื่อเวลาผ่านไปให้กลายเป็นรูปแบบภูมิทัศน์มากขึ้น โดยเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาความเชื่อ และสถาบันของพลเมือง ที่พยายามจะพรรณนาถึงเมืองที่มีอารยธรรมและกลมกลืนกัน ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 สุสานโปรเตสแตนต์ กทม.

(ที่มา : พงศ์พิพัฒน์ ปัญชาพันธ์, 2565)

อนุสาวรีย์เป็นรูปแบบดั้งเดิมของสุสานที่จารึกมักทำจากหินอ่อน หินแกรนิต หรือวัสดุที่คล้ายกันที่ถูกวางในแนวตั้งเหนือพื้นดิน (โดยทั่วไปขนาดจะอยู่ประมาณ 50 เซนติเมตร แต่บางอันอาจจะสูงกว่า 2 เมตร) บ่อยครั้งที่หลุมฝังศพทั้งหมดถูกปกคลุมด้วยแผ่นคอนกรีตธรรมดา แต่ก็สามารถเป็นวัสดุที่มีราคาแพงมากขึ้น เช่น หินอ่อนหรือหินแกรนิต หรือมีขอบเขตคันด้วยรั้วซึ่งอาจจะทำจากคอนกรีต เหล็ก หรือไม้ ในกรณีที่สมาชิกครอบครัวจำนวนหนึ่งถูกฝังไว้ด้วยกัน ไม่ว่าจะในแนวตั้งหรือแนวนอน แผ่นพื้นหรือขอบเขตอาจล้อมหลุมศพจำนวนหนึ่งไว้ ดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 สุสานทหารสัมพันธมิตรดอนรัก

(ที่มา : วงศธร สุโชคานนท์, 2567)

สุสานชนบทหรือสุสานในสวนเป็นรูปแบบฝังศพที่ใช้การจัดสวนในบรรยากาศแบบสวนสาธารณะ สร้างขึ้นในปี ค.ศ. 1711 โดยสถาปนิกชาวอังกฤษ เซอร์คริสโตเฟอร์ เรน ผู้สนับสนุนการสร้างพื้นที่ฝังศพที่มีภูมิทัศน์สวยงาม มีทางเดินที่วางแผนไว้อย่างดี ซึ่งช่วยให้เข้าถึงหลุมศพได้อย่างกว้างขวาง และวางแผนปลูกต้นไม้ พุ่มไม้ และดอกไม้ ดังภาพที่ 3

ภาพที่ 3 สุสานบ้านพรุ

(ที่มา : ธนาวดี แทนเพชร, 2565)

จากการรวบรวมข้อมูลพื้นที่สุสานที่อยู่ในเมืองจึงได้เกิดข้อเสนอในการจำแนกรูปแบบของสุสาน โดยอ้างอิงจากลักษณะการฝังหรือการจัดเก็บร่างของผู้เสียชีวิต โดยแบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

1. สุสานแนวนราบ (Horizontal Cemetery) เป็นการฝังศพของผู้เสียชีวิตลงในพื้นที่ดินนั้น ๆ เพื่อเป็นการแสดงความเป็นเจ้าของพื้นที่ โดยจะมีป้ายหรือสัญลักษณ์บางอย่าง เพื่อเป็นการระบุตำแหน่งที่ชัดเจน ส่วนมากมักอยู่ในบริเวณชุมชนที่ติดกับอาคารหรือพื้นที่ทางศาสนา ส่วนใหญ่เป็นสุสานที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่มีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของคนในยุคแรก ๆ

2. สุสานแนวตั้ง (Vertical Cemetery) เป็นการจัดเก็บร่างของผู้เสียชีวิตโดยการซ้อนกันเป็นชั้น ๆ ในแนวตั้ง มักพบสุสานแบบนี้ในชุมชนที่มีพื้นที่จำกัด เพื่อเป็นการประหยัดพื้นที่ในการจัดเก็บหรือในอีกรูปแบบ คือ การเก็บอัฐิไว้ในกำแพงวัด มักพบสุสานรูปแบบนี้ได้ตามเมืองหรือชุมชนที่มีพื้นที่จำกัด ถ้าพบเห็น

ในเมืองส่วนใหญ่มักจะเป็นเมืองที่มีการพัฒนาค่อนข้างสูง เนื่องจากไม่มีพื้นที่ราบเหลืออยู่แล้ว และราคาของพื้นที่ก่อสร้างหิรัญทรัพย์มีราคาสูง

ความสัมพันธ์ของพื้นที่สุสานในเมืองไทย

นนทพร อยู่มั่งมี (2557) ได้กล่าวถึงป่าช้าหรือสุสานว่าเป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีอันเกี่ยวเนื่องกับความตาย และความเชื่อเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติของมนุษย์ ทำให้พื้นที่ป่าช้าเป็นบริเวณที่ไม่มีผู้ใดอยากเข้าไปข้องแวะ เว้นแต่ผู้ที่ประกอบพิธีศพ แต่กรุงเทพมหานครเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยมีการขยายตัวพื้นที่เมืองมากขึ้น ทำให้พื้นที่ป่าช้าถูกจัดการให้เกิดความเป็นระเบียบหรือแม้แต่การยกเลิกพื้นที่ป่าช้า

เหตุในการปรับเปลี่ยนแปลงพื้นที่สุสานในกรุงเทพมหานคร

เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงปรากฏคติความเชื่อเรื่องการแบ่งพื้นที่ระหว่างเขตที่พักอาศัยกับเขตป่าช้าสำหรับผู้่วยชนม์ ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ในเขตกำแพงเมืองห้ามเผาศพสามัญชนและบุคคลอื่น ๆ เว้นแต่เพียงพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงต้องทำพระเมรุมาศขึ้นที่ทุ่งพระเมรุหรือท้องสนามหลวงในปัจจุบัน กรุงเทพฯ ในยุคแรกสร้างยังใช้คติการเป็นเมืองศักดิ์สิทธิ์เช่นสมัยอยุธยา บริเวณเมืองแวดล้อมด้วยบรรยากาศของพิธีกรรมด้วยการกำหนดสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ในการวางผังเมือง เพื่อใช้ประกอบพิธีทั้งทางพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์ เช่น พระอารามหลวง ศาลหลักเมือง เสาชิงช้า พิธีกรรมเหล่านี้สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ตามคติเมืองดังกล่าว เพื่อความบริบูรณ์ของบ้านเมืองและราษฎร นอกจากจะกำหนดผังเมืองให้สัมพันธ์กับความเชื่อเนื่องในพิธีศพแล้ว สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้มีการปรับปรุงและจัดสรรพื้นที่ป่าช้าให้เหมาะแก่การใช้สอยของผู้มีบรรดาศักดิ์ การกำหนดพื้นที่ป่าช้าบางแห่งในกรุงเทพมหานครให้มีบริเวณประกอบพิธีสำหรับผู้มีบรรดาศักดิ์ทำให้เกิดการแบ่งระหว่างพื้นที่ป่าช้าของราษฎรทั่วไป และพื้นที่ซึ่งเป็นป่าช้าหลวงสำหรับพื้นที่ป่าช้าของราษฎรทั่วไปอยู่ตามพระอารามต่าง ๆ นอกเขตกำแพงเมืองป่าช้าราษฎรให้ภาพที่แตกต่างจากป่าช้าหลวงอย่างมากทั้งในเรื่องเครื่องประกอบ

พิธีศพ ตลอดจนการจัดการกับศพทั้งเผาและฝัง โดยเฉพาะเมื่อเกิดเหตุการณ์สำคัญ เช่น การระบาดของอหิวาตกโรค ดังนั้นพื้นที่ป่าช้าในกรุงเทพมหานคร จึงมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ 2 ช่วง ดังนี้

1. พื้นที่ป่าช้าในกรุงเทพมหานคร ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พื้นที่ป่าช้าหรือสุสาน สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้รับการจัดวางให้อยู่ในตำแหน่งที่สอดคล้องกับคติความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของตัวเมืองพระนคร โดยการกำหนดที่ตั้งป่าช้าให้อยู่นอกเขตกำแพงเมือง พื้นที่ป่าช้าบางส่วนได้ถูกจัดสรรให้แก่ผู้มีบรรดาศักดิ์เพื่อแบ่งเบาภาระจากการประกอบพิธีศพ ส่วนป่าช้าของราษฎรเป็นไปตามสภาพความแตกต่างด้านฐานันดร

2. ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สมัยรัชกาลที่ 5 การปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพมหานคร ส่งผลกระทบอย่างมากต่อพื้นที่ป่าช้าในเขตกรุงเทพมหานครหลายแห่ง โดยเฉพาะการตัดถนนทำให้เกิดผลกระทบต่อป่าช้าซึ่งที่อยู่บริเวณชายขอบของวัดหรือชุมชนประกอบกับการพัฒนาเศรษฐกิจของกรุงเทพมหานครในยุคนั้น มีส่วนทำให้ภาครัฐต้องเข้ามาดูแลและจัดการกับป่าช้าในบริเวณดังกล่าว การพัฒนาบ้านเมืองด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพ โดยเฉพาะการตัดถนนและการพัฒนาพื้นที่ในเชิงพาณิชย์กรรม ดังกรณีการตัดถนนพลับพลาไชยผ่านป่าช้าวัดพลับพลาไชย เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ป่าช้าได้รับผลกระทบจากความเจริญของเมือง

จากความเชื่อของคนไทยที่มีต่อพื้นที่ป่าช้าที่ว่าเป็นสถานที่ของสิ่งชั่วร้ายหรือเป็นสถานที่ที่มีควรเข้าใกล้ จึงทำให้พื้นที่นี้ถูกปล่อยทิ้งไว้ เมื่อกาลเวลาเปลี่ยนไปคติความเชื่อเหล่านั้นยังคงฝังรากลึกอยู่ในสังคมไทย แต่ด้วยปัญหาการขยายตัวของพื้นที่เมืองเป็นไปอย่างรวดเร็ว สวนทางกับขนาดและจำนวนพื้นที่ว่าง พื้นที่ป่าช้าจึงเป็นพื้นที่ที่มีความน่าสนใจในการพัฒนา เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนหรือพื้นที่โดยรอบ

ปัญหาที่เป็นเหตุให้เริ่มการนำพื้นที่สุสานกลับมาใช้งาน

คนกรุงเทพมหานครในปัจจุบันขาดแคลนพื้นที่สีเขียวสาธารณะใกล้บ้านหรือสถานที่ที่ผู้คนสามารถเข้าไปเดินเล่น ออกกำลังกาย หรือพักผ่อนหย่อนใจ

โดยข้อมูลของสำนักสิ่งแวดล้อม ปี พ.ศ. 2566 กรุงเทพมหานครมีพื้นที่สีเขียวต่อประชากรอยู่ที่ 7.63 ตร.ม.ต่อคน ซึ่งถือว่าต่ำกว่าเกณฑ์ที่องค์การอนามัยโลก (WHO) ระบุไว้ที่ 9 ตร.ม.ต่อคน ในปัจจุบันจากรูปแบบการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาได้นำมาซึ่งปัญหาต่าง ๆ มากมาย ทั้งปัญหาด้านคุณภาพชีวิตจากมลภาวะที่เพิ่มขึ้น จากการใช้รถยนต์ส่วนตัวมากขึ้น ปัญหาด้านระบบนิเวศจากการกระจายตัวของพื้นที่เมืองที่รุกล้ำพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบ และปรับเปลี่ยนให้กลายเป็นพื้นที่ลาดชัน ทำให้พื้นที่รับน้ำของเมืองลดลง ปัญหาด้านเศรษฐกิจจากความสิ้นเปลืองของการลงทุนด้านสาธารณูปโภค และสาธารณูปการในพื้นที่ชานเมือง ซึ่งมีความหนาแน่นของประชากรต่ำ รวมทั้งปัญหาทางด้านสังคม จากความเหลื่อมล้ำและขาดความเท่าเทียมกันของคนกลุ่มต่าง ๆ ในเมือง เหล่านี้คือปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาที่ไม่ได้มีการวางแผนล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ ปัญหาเหล่านี้เป็นปัญหาที่สั่งสมมาเป็นเวลานาน และยังคงเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงทุกวันนี้

ตัวอย่างแนวคิดการอนุรักษ์และการปรับเปลี่ยนพื้นที่อุทยานในปัจจุบัน

การปรับปรุงอุทยานให้กลายเป็นพื้นที่ชุมชน สถานการณ์การขาดแคลนพื้นที่ชุมชนในเมืองต่าง ๆ ทั่วโลกได้กระตุ้นแนวคิดการปรับปรุงพื้นที่อุทยานให้กลายเป็นพื้นที่ของชุมชน เพื่อให้ผู้คนได้ใช้เป็นพื้นที่ในการพักผ่อนทำกิจกรรมในชีวิตประจำวันมาเป็นระยะเวลากว่า 150 ปี ดังสวนสาธารณะเซ็นทรัลพาร์กในนิวยอร์กที่มีจุดเริ่มต้นมาจากการเป็นอุทยาน แต่ในปัจจุบันใช้เป็นสวนในการพักผ่อนหย่อนใจ การใช้อุทยานเป็นพื้นที่ชุมชนเริ่มมีการใช้งานในทิศทางใหม่และเปิดกว้างมากขึ้น ดังอุทยานฮอลลิวูดฟอเรเวอร์ในลอสแอนเจลิสที่ได้มีการบรรจุกิจกรรมทางวัฒนธรรม เช่น การฉายหนังให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมในอุทยาน รวมไปถึงยังมีกิจกรรมการแสดงดนตรีสดและการแสดงละคร

จากการศึกษาทบทวนแนวคิดของศุภณัฐ อรุโณประโยชน์ (2564) ได้ทำการวิจัยเรื่องแนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์อุทยานจีนในเขตชั้นในกรุงเทพมหานคร โดยศึกษาลักษณะทางกายภาพ ประวัติศาสตร์ และสังคม ซึ่งได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์และพัฒนาไว้ 3 แนวทาง คือ

1. การอนุรักษ์คงสภาพไว้ในฐานะของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ที่บอกเล่าเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่นั้น ๆ โดยยังคงรูปแบบความเป็นสุสานไว้อย่างเดิม เพื่อเป็นการรักษาคุณค่าในด้านต่าง ๆ ของพื้นที่ ได้แก่ สุสานจีนแคะ ตรอกจันทน์

2. การปรับปรุงเป็นพิพิธภัณฑ์เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และทำความเข้าใจในเรื่องของความตาย หรือเป็นสถานที่สำหรับเยี่ยมชม โดยมีการปรับปรุงแบบของสุสานผ่านการจัดนิทรรศการที่เกี่ยวข้องกับสุสาน เพื่อให้สอดคล้องกับการใช้งานในปัจจุบัน ได้แก่ สุสานจีนบาบ๋า สุสานฮกเกี้ยน สุสานจีนแคะ ถนนสีลม

3. การปรับปรุงเป็นพื้นที่สาธารณะหรือสวนสาธารณะให้เป็นพื้นที่สีเขียวของชุมชนให้คนในชุมชนเข้ามามีปฏิสัมพันธ์กับพื้นที่สุสาน การฟื้นฟูและการปรับปรุงประโยชน์การใช้สอยพื้นที่ว่างในพื้นที่ส่วนกลาง หรืออาคารหลักในส่วนบริการ เพื่อรองรับกิจกรรมทางการศึกษาและสังคมแก่บุคคลทั่วไป ได้แก่ สุสานแต่จิว สุสานสมาคมเจียงเจ้อ และสุสานกวางตุ้ง

จากแนวคิดเบื้องต้นทางผู้ค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลได้นำเสนอกรณีศึกษาเพิ่มเติม เพื่อหาข้อสรุปว่าด้วยการหาจุดร่วมกันระหว่างเมืองกับสุสานในยุคที่เมืองกำลังมีการเปลี่ยนแปลงทั้ง 2 อย่างความเป็นไปได้ในการอยู่ร่วมกันอย่างไรได้บ้าง

กรณีศึกษาที่ 1 : สุสานโปรเตสแตนต์ กรุงเทพมหานคร หรือสุสานฝรั่ง ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบนถนนเจริญกรุงติดกับวัดราชสิงขร ซึ่งรัชกาลที่ 4 พระราชทานให้นำมาทำเป็นสุสาน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2396 เต็มไปด้วยประติมากรรมบนป้ายหลุมศพตามแบบยุโรปในเชิงประวัติศาสตร์ สุสานฝรั่งสะท้อนถึงช่วงเวลาที่ชาวต่างชาติเข้ามาในกรุงเทพมหานครด้วยภารกิจชีวิตที่แตกต่างกัน ทั้งเพื่อทำการค้า แสวงโชค เผยแผ่ศาสนา รับราชการ ฯลฯ จนหลายคนต้องมาจบชีวิตในที่แห่งนี้มีประเด็นความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่สุสานในด้านการอนุรักษ์พื้นที่ให้คงเดิม (พงศ์พิพัฒน์ บัญชานนท์, 2565)

ภาพที่ 4 สุสานโปรเตสแตนต์ กทม.

(ที่มา : พงศ์พิพัฒน์ บัญชานนท์, 2565)

กรณีศึกษาที่ 2 : สุสานทหารสัมพันธมิตรดอนรัก หรือสุสานทหารสหประชาชาติ หรือที่ชาวจังหวัดกาญจนบุรีทั่วไปเรียกว่า ป่าช้าอังกฤษ มีประเด็นความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่สุสานในด้านการผานพื้นที่กิจกรรม ได้มีการสร้างอนุสาวรีย์กรมกรและทหารนิรนามไว้ที่ป่าช้าวัดญวน และยังมีโครงสร้างคูส่วนหนึ่งตั้งแสดงอยู่ที่พิพิธภัณฑ์สงครามโลกครั้งที่ 2 สุสานทหารสัมพันธมิตรดอนรักด้วยตำแหน่งที่ตั้งและรูปแบบงานภูมิสถาปัตยกรรม ทำให้สุสานแห่งนี้ได้รับความนิยมเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สำคัญแห่งหนึ่งในอำเภอเมืองกาญจนบุรี

ภาพที่ 5 สุสานทหารสัมพันธมิตรดอนรัก

(ที่มา : วงศ์ธร สุจริตคานนท์, 2567)

กรณีศึกษาที่ 3 : สุสานเนอร์วาน่า เมมโมเรียล ปาร์ค บ้านบึง สุสานระดับพรีเมียมที่มีการดูแลในเรื่องศาสตร์ของฮวงจุ้ย เพื่อยกระดับพื้นที่ของสุสาน และมีการแบ่งรูปแบบในการสร้างและทำเลที่ตั้งของสุสานในแต่ละครอบครัว เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการของแต่ละบุคคล มีประเด็นความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่สุสานในด้านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้งานเชิงพาณิชย์ การเพิ่มมูลค่าและพัฒนาศักยภาพของที่ดิน

ภาพที่ 6 สุสานเนอร์วาน่า เมมโมเรียล ปาร์ค

(ที่มา : บริษัท เนอร์วาน่า เมมโมเรียล ปาร์ค จำกัด, 2563)

กรณีศึกษาที่ 4 : แนวคิดเปลี่ยน สุสานรถ ซอยสายหยุด ให้เป็นสนามแข่งรถ บริเวณซอยพลโยธิน 48 ซอยสายหยุดมีสถานที่ที่เรียกว่า สุสานรถ ซอยสายหยุด ภายในเต็มไปด้วยซากรถในอดีตเคยเป็นอู่รถเมล์เก่า แต่ปัจจุบันถูกเปลี่ยนเป็นศูนย์เก็บซากรถของกลางของกองบัญชาการตำรวจนครบาล (บข.น.) ซึ่งมีทั้งรถที่อยู่ระหว่างดำเนินคดีไปจนถึงซากรถจากอุบัติเหตุทางรถยนต์ที่มีผู้เสียชีวิต มีประเด็นความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่สุสานในด้านการเปลี่ยนแปลงพื้นที่และรูปแบบการใช้งาน คือ การปรับปรุงให้สุสานรถแห่งนี้ เป็นสนามแข่งรถที่เปิดให้คนทั่วไปสามารถเข้าไปใช้บริการได้ ไม่ว่าจะเข้าร่วมขับรถประลองความเร็วหรือสามารถนั่งชมอยู่บนอัฒจันทร์ก็ได้หมด (มณีสรรณศิริกุล, 2565)

ภาพที่ 7 โปสเตอร์แนวคิดการเปลี่ยนสุสานรถเป็นสนามแข่งรถ
(ที่มา : มณิสร วรณศิริกุล, 2565)

บทสรุป

ในการทบทวนแนวคิดและศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาพื้นที่สุสานพบว่า มีการศึกษาและจำแนกแนวทางของการพัฒนาพื้นที่สุสานจึงได้นำแนวคิดนั้นกลับมาทบทวนและลองใช้แนวคิดในการจำแนกการพัฒนาพื้นที่ในบริบทที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งแนวคิดในการพัฒนานั้นแบ่งออกเป็น 3 แนวทาง ได้แก่ 1. อนุรักษ์ในสภาพเดิมเพื่อรักษาเอกลักษณ์และคุณค่าเดิมของพื้นที่ 2. พัฒนาเป็นพิพิธภัณฑ์หรือพื้นที่การเรียนรู้วัฒนธรรมของกลุ่มเชื้อสายจีน และ 3. พัฒนาเป็นพื้นที่สาธารณะให้แก่ชุมชนโดยรอบ โดยควรให้ความสำคัญแก่การอนุรักษ์ผังบริเวณเดิม การอนุรักษ์หรือบูรณะองค์ประกอบหลักที่มีคุณค่าและยังคงมีการใช้งานอย่างต่อเนื่อง จากการหยิบยกตัวอย่างกรณีศึกษาขึ้นมาพบว่าแนวทางการพัฒนาทั้ง 3 แนวทาง สามารถใช้ในการระบุวิธีการได้อย่างชัดเจนถึงแม้จะเป็นบริบทที่แตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง จึงได้ข้อสรุปในการทบทวนแนวคิดและศึกษาความพยายามในการปรับปรุงพื้นที่สุสาน เพื่อให้เกิดประโยชน์และมุ่งเน้นไปที่การเพิ่มศักยภาพของพื้นที่ไม่ปล่อยพื้นที่นั้นให้เสียประโยชน์ไปแต่ไม่ได้ละทิ้งความเป็นสุสานหรือเป็นการปรับความเข้าใจที่มีต่อพื้นที่ที่มีความน่ากลัวหรือความเชื่อที่ไม่ดี ที่มีต่อพื้นที่ให้สามารถใช้งานได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนพื้นที่ในปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- ชัยพร พิบูลศิริ. (2512). *ประเพณีการฝังศพในสมัยหิน*. [สารนิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- ธนาวดี แทนเพชร. (2565). *สุสานบ้านพรุ* [รูปภาพ]. สืบค้น 19 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://urbancreature.co/ban-phru-cemetery-park-thesis>
- นนทพร อยู่มั่งมี. (2557). การจัดการพื้นที่เมืองในกรุงเทพมหานคร กรณีป่าช้าและพิธีศพสมัยรัชกาลที่ 5. *ว.สงขลานครินทร์ ฉบับสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์*, 20(3), 59-88.
- บริษัท เนอร์วาน่า เมมโมเรียล ปาร์ค จำกัด. (2563). *สุสานเนอร์วาน่า เมมโมเรียล ปาร์ค* [รูปภาพ]. สืบค้น 16 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://www.nirvana-memorial.co.th/4-powers-list-detail.php?Lang=L1&rid=2>
- พงศ์พิพัฒน์ บัญขานนท์. (2565). สุสานกับเมือง: พื้นที่คนเป็นกับคนตายจะอยู่ร่วมกันได้อย่างไร. สืบค้น 20 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://thematter.co/social/cemetery-and-public-space/189514>
- _____. (2565). *สุสานโปรเตสแตนต์ กทม.* [รูปภาพ]. สืบค้น 20 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://thematter.co/social/cemetery-and-public-space/189514>
- มณิสร วรณศิริกุล. (2565). *เปลี่ยน 5 สถานที่สุดหลอน ในกรุงเทพฯ ให้เป็นพื้นที่สาธารณะ ใช้งานได้จริง*. สืบค้น 16 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://urbancreature.co/turning-bangkok-haunted-space-into-public-space>
- _____. (2565). *โปรเตสแตนต์แนวคิดการเปลี่ยนสุสานรกรเป็นสนามแข่งรถ* [รูปภาพ]. สืบค้น 16 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://urbancreature.co/turning-bangkok-haunted-space-into-public-space>
- วงศ์ธร สุขัคคานนท์. (2567). *สุสานทหารสัมพันธมิตรดอนรัก* [รูปภาพ]. วิทยาลัยนวัตกรรมการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- _____. (2565). *สุสานทหารสัมพันธมิตรดอนรัก* [รูปภาพ]. วิทยาลัยนวัตกรรมการมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วรชัย ทองไทย. (2563). *พิธีและพิธีกรรม*. สืบค้น 16 กุมภาพันธ์ 2567 จาก <https://www.theprachakorn.com/newsDetail.php?id=308>
- วิไล วงศ์สืบชาติ. (2535). *การจำแนกความแตกต่างระหว่างเมือง: การศึกษาเปรียบเทียบกรณีประเทศไทยและประเทศสหรัฐอเมริกา*. สถาบันประชากรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เวียงคำ ขวนอุดม. (2545). *การศึกษาแบบแผนการฝังศพในกาชนะดินเผาในลุ่มแม่น้ำมูล-ชี*. [วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร].
- ศุภณัฐ อรุโณประโยชน์. (2564). *แนวทางการอนุรักษ์และพัฒนาภูมิทัศน์สุสานจีนในเขตชั้นในกรุงเทพมหานคร*. [วิทยานิพนธ์ภูมิสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย].
- โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์. (2549). *ความตายกับการตาย : มุมมองจากศาสนากับวิทยาศาสตร์*. มูลนิธิพันดารา ศูนย์จริยธรรมวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อนุমানราชธน, พระยา. (2531). *ประเพณีเนื่องในการตาย*. ศูนย์การพิมพ์.
- He, Bin. (1995). *Jiangsu and Zhejiang Han Funeral Culture*. Minzu University of China press.